

Јован СИМИЈАНОВИЋ

КАЛЕНДАР ВАРДАР О СТАРОЈ СРБИЈИ*

Апстракт: Током релативно дугог периода у којем је излазио, *Вардар* објављује бројне текстове истакнутих јавних националних радника: етнолога, историчара, геолога, географа, публициста, литерарних стваралаца, који се у мањој или већој мери односе на простор Старе Србије. У овом раду ћемо представити и анализирати део *Вардарове* обимне библиографије, чија је актуелност занимљива и из данашње перспективе. Период у којем је излазио обилује крупним историјским догађајима за српски народ – на пример, Стара Србија постаје слободна – па текстови *Вардара* могу послужити бољем упознавању ставова тадашње српске научне јавности.

Кључне речи: Календар *Вардар*, Стара Србија, Македонија, Турска, историја, етнологија, становништво.

У време најснажнијих тежњи и напора Владе Краљевине Србије да се помогне бројном српском становништву које је живело у тешким условима у европским деловима Турске, а нарочито у Косовском и Битољском вилајету, појављују се и хуманитарна, патриотска удружења попут „Кола српских сестара”, „Друштва светог Саве” и др. И велики број појединаца, истакнутих јавних националних радника (научника, дипломата, публициста), самоиницијативно се ангажовао да на најбољи начин допринесе националном интересу – побољшању положаја и културној еманципацији српског народа у Старој Србији.

У тадашњим околностима *Вардар* је покренут као гласило хуманитарног друштва „Коло српских сестара” и имао је вишеструке

* Рад је рађен у оквиру пројекта 148020 *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века*, који финансира Министарство науке Републике Србије.

циљеве; између осталих, значајни видови његовог деловања били су обнављање и учвршћивање српског националног идентитета код живља у тим крајевима и изазивање интересовања и националне солидарности према том народу код најшире читалачке публике у Србији. С тим у вези, *Варгар* током дугог периода излажења доноси велики број текстова научно-популарне садржине – из области етнологије, социологије, историје, географије и др, као и радове публицистичког карактера – политичке есеје, који се посредно или непосредно односе на простор Старе Србије. Између осталих, у *Варгару* су своје текстове објављивали и Станоје Станојевић, Владимир Ћоровић, Радослав М. Грујић, Иван Иванић, Александар Дероко. Могло би се слободно рећи да је тадашња културна елита објављивала у *Варгару* и учествовала у његовом креирању. Значајне податке етнографског и социолошког карактера, који аутентично и сликовито описују живот српског народа под Турском, доносе и литерарни чланци аутора из тих крајева: Зарије Р. Поповића, Анђелка Крстића¹ и Григорија Божовића. *Варгар* на својим страницама објављује њихове приповетке и тиме непосредно подстиче књижевно стваралаштво Срба са тог подручја.

Текстовима о Старој Србији посебно се истичу Милојко В. Веселиновић и Јован Хаџи-Васиљевић. Као активни учесници и одлични познаваоци прилика на терену, њих двојица *Варгару* дају главну карактерну црту својим текстовима, који се тематски умногоструко преплићу и допуњавају.

Милојко В. Веселиновић², у првом годишту *Варгара* из 1906. године објављује текст „Шта је Маћедонија?“ с намером да се широј читалачкој публици на научно-популаран начин, у виду кратке хронике, представи уопштен историјат географске целине, најшире познате под називом Маћедонија. Веселиновић излагање почиње од најстаријих времена, износи тада позната научна сазнања о најстаријој историји Балканског полуострва, додуше, у наше доба

¹ Календар *Варгар* објављује неке приповетке А. Крстића још 1909. и 1912. године, много пре његове пуне афирмације тридесетих година. Види: *Варгар*, год. IV, Београд, 1909, 31-59. и *Варгар*, год. VII/1912, 98-115.

² М. Веселиновић (1850-1913) био је наш дугогодишњи национални радник на терену, један од најзначајнијих проучаваоца и познаваоца просветно-културних прилика. Аутор је бројних дела и водио је статистику о српским школама на територији тадашње Турске.

Библиографију М. Веселиновића види у: Владимир Стојанчевић, „Српски научници – проучаваоци друштвено-историјске проблематике јужне Србије – Садашње републике Македоније (до Првог светског рата)“, *Варгарски зборник*, књ. III, САНУ, Београд, 2004, 52-56.

већ умногоме превазиђена. Веселиновић је мишљења да у погледу етно-културног наслеђа и идентитета македонски словенски живаљ неспорно припада српском националном корпусу. То становиште заснива на веома живој заоставштини, нарочито у Вардарској Македонији из времена Немањића и Мрњавчевића. У овом тексту користио се и неким од превода *Чуда Димитрија Солунског*, у којима се говори о покушају словенских племена у VII веку да освоје Солун. Анонимни аутор у *Чудима...* наводи да се тада пред Солунским зидинама појавило „неизмерно мноштво састављено од Драгувита, Сагудата, Велегезита, Вајунита, Везита и осталих племена.”³ Сва ова племена, која је у свом тексту побројао и Веселиновић, сматра неспорно српским. Веселиновић закључује да у погледу етно-културног наслеђа нема основа за било какве тврдње да словенско становништво у Македонији припада другој нацији, осим српској: „Северно од Солуна и уз Вардар и с једне и с друге стране његове живе искључиво Срби; уза Струму и на исток живе Бугари.”⁴

Исто годиште *Варгара* објављује и Веселиновићеву родољубиву песму „Српско оро”,⁵ док у другом годишту часописа сведочи о изгледу народне ношње и врсти народног веза у Кичеву, Крушеву и Скопској Црној Гори. Аутор истиче да је у тим крајевима виђао на кошуљама лепе везове са огњилима и белим орловима на грудима и то објашњава дубоко укореењеном народном традицијом, још из средњег века, када се народ угледао на властелу у начину одевања. Та се врста народног стваралаштва генерацијама усавршавала, али се и поред тога није много променила.⁶

Томо Смиљанић у кратком тексту из 1933. године описује *дарину* (везену мараму), коју су носиле жене из околине Дебра, код Мијака у Галичком срезу, као и у селима Смиљеву, Папратишту, Орешу, Крушеву и др. Дарпне се карактеришу богатим везовима од свиленог или вуненог конца, који се зову „борци”. Говорећи о дарпнама које је виђао на главама жена из дебарског краја, Смиљанић потврђује Веселиновићеве описе: „Ту се виђа крст са четири оцила. Друга врста везова су разни грбови из средњег века. Врло често су ту знакови разних тврђава, или пак планови истих. Али ту не изостају ни крстићи. По народној традицији ти су грбови из

³ Фрањо Баришић, „*Чуда Димитрија Солунског*” као историјски извори, Београд, 1953, 85.

⁴ М. В. Веселиновић, „Шта је Македонија?”, *Варгар*, год. I/1906, 30.

⁵ Стр. 31.

⁶ М. В. Веселиновић, „Женски рукотвор у Срба”, *Варгар*, год. II/1907, 67–69.

времена Цара Душана.” Дарпна је играла значајну социјалну улогу у тим крајевима, представљала је обележје духовне чистоте и телесне уредности; једино када је жена била у жалости, није је прала док жалост не прође.⁷

Још један од значајнијих прегалаца на пољу обнављања и учвршћивања српског идентитета у Македонији, угледни дипломата и публициста Иван Иванић, један од оснивача удружења „Коло српских сестара”, идејни творац и кум календара *Vаргар*, објављује у првом годишту чланак „Божинче”. Аутор описује несрећну, јуначку погибију Ристе Цветковића – Божинчета из Врања, у лето 1878. године, приликом покушаја да преко границе пренесе молбу кнезу Милану и протест српског народа на одлуке Сан-Стефанског мировног уговора, са потписима 5000 сељака и 800 општинских, црквених и манастирских печата из Велешке, Скопске и Тиквешке нахије.⁸

Јован Хаџи-Васиљевић, као дипломатски чиновник српске владе у Битољском и Косовском вилајету, имао је прилике да се на терену увери у тадашње прилике у којима је живео српски народ. Био је и вишегодишњи секретар „Друштва светог Саве” (у чијем је гласилу *Брајсџиво* објавио бројне текстове), сарадник Српске Краљевске Академије, а објављивао је и запажене радове у *Годишњици Николе Чујића*.⁹ Хаџи-Васиљевић је често објављивао и у *Vаргару*. У другом годишту изнео је своје становиште о питању назива територије на којој већински живи српски народ, у тада још неослобођеним деловима Турске: „Именом Стара Србија означавају се, ево скоро сто година, све земље у Турској у којима живи српски народ, а које се налазе на југу и југо-истоку од Босне Херцеговине, Црне Горе и Краљевине Србије, [...]. То су, према данашњој административној подели Европске Турске, Косовски Вилајет и већи део Битољскога и Солунскога Вилајета.”¹⁰ Није поуздано утврђено када се термин „Стара Србија” први пут јавља; постоје основане индиције да се почео употребљавати још у време Велике сеобе Срба 1690. године код избеглих Срба на територији аустријске царевине-

⁷ „Дарпна (драпна)”, *Vаргар*, год. XXI/1933, 113.

⁸ *Vаргар*, год. I/1906, 42–47. Исти догађај описао је и Станислав Краков у делу *Пламен чейнишџива*, Београд, 1930, 19–21.

⁹ Библиографију Ј. Хаџи-Васиљевића види у: Владимир Стојанчевић, „Српски научници – проучаваоци друштвено-историјске проблематике јужне Србије – Садашње републике Македоније (до Првог светског рата)”, *Vаргарски зборник*, књ. III, САНУ, Београд 2004, 53–56.

¹⁰ „Стара Србија”, *Vаргар*, год. II/1907, 26.

не. Од почетка XIX века овај назив се усталио за територије које су биле још увек под Турском (осим Босне и Херцеговине).¹¹

У првим годиштима излажења, почевши од 1908. године, у *Варгару* је присутна рубрика „Карта српских и осталих југословенских земаља”, у неким годиштима преименована у „Српске земље”. Ту су објављиване мапе свих територијалних целина на којима су у доминантом броју били настањени Срби, Хрвати и Словенци. Она садржи основне географске и геополитичке податке: површину, границе, становништво, климатске карактеристике, врсту државног уређења. Уз такву мапу за 1908. годину, аутор рубрике Светозар Томић прилаже пропратни текст, у коме износи становиште да чак ни у старом веку горње и средње Повардарје није политички припадало Македонији, већ Дарданији.¹² Почетком XX века у научној јавности било је актуелно питање границе између Старе Србије и Македоније. Јован Цвијић сматрао је да се јужна граница Старе Србије углавном подудара са јужном границом старовековне Дарданије, као и са јужном границом средњовековне државе краља Милутина и тек устоличеног краља Душана.¹³

Чланак Радослава М. Грујића¹⁴ „Старо српско Скопље”¹⁵ говори о историјату развоја Скопља као насеља, почевши од доласка Словена у те крајеве, са посебним освртом на средњовековни период, нарочито на период када је Скопље било у оквиру српске средњовековне државе. Користећи се тада познатим достигнућима у науци, Грујић износи занимљиве претпоставке: сматрао је да има индиција за претпоставку да се у Скопљу у време цара Душана налазила библиотека. У прилог томе наводи да су и у његово време остатке једне средњовековне грађевине Турци називали „Ћутуб-ха-

¹¹ Владимир Стојанчевић, „Стара Србија”, *Даница*, год. IV, Београд, 1997, 93–94. О томе види у: *Савременици о Косову и Мейхохији 1852–1912*, избор, предговор и објашњења Душан Т. Батаковић, СКЗ, Београд 1988.

¹² „Карта српских и осталих југословенских земаља”, *Варгар*, год. III/1908, 95.

¹³ У: Станоје Станојевић, *Историја српског народа*, Београд, 1910.

¹⁴ Р. М. Грујић, један од најугледнијих српских историчара прве половине XX века, био је оснивач Скопског научног друштва и покретач часописа *Гласник Скопског научног друштва*. Био је професор на Богословском факултету у Београду и дописни члан *Српске Краљевске Академије* од 1939. године. Један је од аутора Меморандума Српске православне цркве о геноциду над Србима у НДХ. Године 1945. удаљен је са београдског универзитета и лишен националне части.

¹⁵ *Варгар*, год. XXIII/1935, 35–41.

на¹⁶ и говорили да се ту некада налазила библиотека.¹⁷ Сличан је и пример – прича Турака да је у Скопљу постојала Сахат-кула још из „неверничких времена” – који нико не би озбиљно узео у обзир да један руски извор не помиње монаха Лазара са Свете Горе, Србина који је израдио сат на кули великога кнеза у Москви почетком XV века.¹⁸ Да којим случајем није сачуван овај руски извор, нико се не би усудио да претпостави да су Срби познавали израду сатова још у то доба и да је Сахат-кула из „неверничких времена” постојала.¹⁹

Несумљиво велико име српске историографије на почетку XX века, Станоје Станојевић објављивао је у *Вардару*. Мада се његови чланци директно не односе на проблематику Старе Србије, тематика српског национа и идеја српског уједињења, свакако се дотичу и македонског питања”. Године 1909. у *Вардару* је објављен Станојевићев чланак под насловом „Положај српског народа”, који предочава стање српске нације у контексту њеног „распећа” између великих сила. Могло би се рећи да је то кратка хроника, синтеза која говори о геополитичким околностима у којима се налазио српски народ кроз историју.²⁰ Чланак је у неку руку резиме његовог, тада изузетно актуелног дела *Историја српског народа*, објављеног 1908. год. Станојевић указује на географске одлике Балканског полуострва као главног чиниоца који је непрестано нагонио велике силе што су кроз историју бивале и нестајале, да овладају српском националном територијом. То је стајало на путу свесрпског уједињења у једну компактну националну државу. У Станојевићевом чланку из XI годишта, „Прошлост Срба, Хрвата и Словенаца”, може се приметити еволуција његовог односа према нацији. У њему аутор говори о три „братска” југословенска народа и њиховим вековним тежњама за слободом и уједињењем, које се коначно остварују – наравно, највећом заслугом српског народа и државе која је понела улогу јужнословенског Пијемонта.²¹ Девет година након овог текста и двадесет две од „Положаја српског народа”, у XIX годишту објављен је Станојевићев чланак „О словенској узајамности”. Из

¹⁶ *Туџубухана, куџубухана* – књижара, библиотека, у: Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево, 1966, 428.

¹⁷ Р. М. Грујић, „Старо Српско Скопље”, *Вардар*, год. XXIII/1935, 38.

¹⁸ Преведен извор види у: Ђорђе Сп. Радојчић, *Јужнословенско-руске културне везе са јочешка XVIII века*, Крушевац, 1967, 66–67.

¹⁹ Сима М. Ћирковић, *Рабојници, војници, духовници*, Београд, 1997, 78–79.

²⁰ *Вардар*, год. IV/1909, 63–69.

²¹ *Вардар*, год. XI/1922, 62–70.

самог наслова се јасно може уочити развој, од првобитне идеје о уједињењу целокупног српског народа, преко идеје о заједници једног троименог народа, до, тридесетих година чак помало анахроне, идеје о панславизму. Искреном и племенитом идејом Станојевић је желео да оживи романтичарске визије са почетка XIX века о чврстом свесловенском савезу у будућности. Премда саме Станојевићеве речи: „Тешко компромитована идеја о панславизму”²² указују на извесну дозу скептицизма, он се није залагао за идеје занесен нереалним сновима, већ је као искусан и трезвен историограф покушао да оде корак даље и пројектује своје лепе жеље у будућност. Нажалост, сведоци смо да се оне нису оствариле.

Почетком XX века међу српском научном елитом, познаваоцима проблема Старе Србије, апсолутно доминирају ставови да се у историјском и етничком смислу неспорно ради о територији српског народа, која се замишља у оквиру слободне српске државе. Штавише, наглашеном употребом термина „Стара Србија”, који се тако неприметно изгубио у наредном периоду, јасно су се желеле истаћи српске претензије на ту територију. Наравно да се може рећи да су ови ставови субјективни, али њихова субјективност је оправдана: српске претензије су се, осим пуких економских и политичко-војних интереса (који су се огледали у територијалном проширењу, освајању нових тржишта, контроли важне саобраћајне везе са Егејем и др.), заснивале на очигледном, јаком и укорењеном српском идентитету код тамошњег становништва, и баштини старе српске средњовековне државе. Сведоци смо да је и на почетку XXI века још увек актуелно „македонско питање”. Стварањем македонске нације проблем се још више закомпликовао, а питање назива те територије још увек је отворено.

Варгар није по сваку цену гајио објективан, непристрасан однос према науци. У њему има и текстова, који би га можда по данашњим стандардима окарактерисали као часопис који шири националистичке идеје. Међутим, не смемо изгубити из вида да му је примаран циљ био да едукује и снажи националне идеје ширим слојевима српског становништва, како у земљи тако и ван њених граница. Отуда се не може рећи да је био оруђе у служби пропаганде. Углед и целокупну озбиљност дају му вредни литерарни текстови и научно засновани радови писаца и културних и јавних радника од од великог ауторитета. Аутори који су објављивали у *Варгару*, свесни своје улоге, обављали су свој национални задатак најбоље што су умели. Схватајући писање као вид мисионарског,

²² *Варгар*, год. XXIV /1936, 41.

просветитељског деловања према српском народу у јужним (потом ослобођеним) крајевима, умногоме су превазилазили своје професионалне обавезе. То се види на примерима Ј. Хаџи-Васиљевића, М. Веселиновића, И. Иванића, који су и поред својих административних, чиновничких послова, имали времена и воље да се посвете и теренском раду и оставе вредна дела о приликама у којима је живео српски народ у Турској. Другој групи припадају научни радници по вокацији, попут С. Станојевића, Р. Грујића и других, чији текстови у *Варгару* не представљају њихова најзначајнија нанаучна достигнућа, јер износе општепознате и углавном потврђене научне чињенице. Прави смисао њихових радова у *Варгару* намењен је ширем кругу читалаца и више је едукативног карактера. Несумљиво се може закључити да је *Варгар* целокупним опусом оправдао своју примарну улогу, а уз то нам и данас може бити од помоћи да боље схватимо ставове наше тадашње културне елите.

Цитирани објављени извори

- Баришић 1953: Ф. Баришић, „*Чуда Димитрија Солунског*” као историјски извори, Београд: САНУ.
 Радојчић 1967: Ђ. Радојчић Сп, *Јужнословенско-руске културне везе са источника XVIII века*, Крушевац.

Цитирана штампа

- Варгар* 1906: год. I, Београд: Коло српских сестара.
Варгар 1907: год. II, Београд: Коло српских сестара.
Варгар 1908: год. III, Београд: Коло српских сестара.
Варгар 1909: год. IV, Београд: Коло српских сестара.
Варгар 1912: год. VII, Београд: Коло српских сестара.
Варгар 1922: год. XI, Београд: Коло српских сестара.
Варгар 1933: год. XXI, Београд: Коло српских сестара.
Варгар 1935: год. XXIII, Београд: Коло српских сестара.
Варгар 1936: год. XXIV, Београд: Коло српских сестара.

Цитирана литература

- Батаковић 1988: Д. Батаковић Т, *Савременици о Косову 1852–1912*, Београд: СКЗ.
 Краков 1930: С. Краков, *Пламен источника*, Београд.

- Станојевић 1910: С. Станојевић, *Историја српског народа*, Београд.
- Стојанчевић 2004: В. Стојанчевић, „Српски научници – проучавачи друштвено-историјске проблематике јужне Србије–Садашње републике Македоније (до Првог светског рата)”, *Варгарски зборник*, књ. III, Београд: САНУ.
- Ђирковић 1997: С. Ђирковић, *Работници, војници, духовници*, Београд.

РЕЗЮМЕ

Календар *Варгар* как вестник гумманитарног общества *Круи сербских сестер* с самого начала своего существования публиковал многочисленные тексты: научные, научно-популярного содержания, из области этнологии, социологии, истории. Издавал описания путешествий, анализы и записи некоторых из выдающихся представителей сербской научной и культурной элиты. Большое количество этих текстов непосредственно касалось в то время захваченных частей территории (которая была населена в большинстве сербским народом) и которые позже освобождены. Термин „Старая Сербия” в то время был актуальным и популярным (у сербов) названием этой территории. Разнообразие тем и содержания текстов открывает некоторые интересные сознания, которые могут быть использованы при получении новых данных в определённых научных дисциплинах. Некоторые тексты предлагают определённую информацию о жизни и обычаях, национальной одежде населения, поселениях, истории и традиции на территории современной Сербии – Косова и Метохии, а также БЮР Македонии. Параллельно с текстами такого содержания в *Варгаре* представлены и тексты политически – аналитического характера. *Варгар* публикует также размышления и выводы некоторых выдающихся сербских авторитетов того времени и тем самым оставляет возможность для многочисленных исследований и анализов в будущем.

SUMMARY

Calendar 'Vardar' as a newspaper of a humanitarian association Kolo of Serbian Sisters used to publish numerous texts of scientific, ethnology, sociology and history nature from its very beginning. It presented travels, analyses, and observations of some of the most prominent representatives of Serbian scientific and cultural elite. A significant number of these texts was more or less concerned with then still not liberated parts of our territory where the Serbs were majority, and which were to be liberated later on. Term 'Old Serbia' was a relevant, popular name for the Serbian people, at least in those days. A va-

riety of topics and contents of the texts present some interesting facts which can be of use to other scientific disciplines. Some texts present interesting data on life and customs, national costumes of the people, settlements, history and tradition of Serbia – Kosovo and Metohia and FJR Macedonia. In addition, there are texts of political-analytical nature. In addition `Vardar` also presents reflections and conclusions of some of the most prominent Serbian scientific names of those times which leaves possibility for a number of investigations and analyses in the future.